

Ceditçilik Hareketi ve Türkistan'da Yayılmasında Mahmut Hoca Behbudi'nin Rolü

Beytullah KAYA¹

Shavkat KUSHMURATOV²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, XX. yüzyılın başlarında Türkistan'a yayılan Ceditçilik hareketini incelemek ve bu hareketin Türkistan'da gelişmesinde Mahmud Hoca Behbudi'nin rolünü ortaya koymaktır. Ceditçilik, Türkistan'da XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan, XX yüzyılın başlarında iyice şekillenen ve kısa zamanda önemli bir etki meydana getiren, sosyal hayatın bütün cephelerini kapsayan milli bir gelişim hareketi olarak kendini göstermiştir. Ceditçilik hareketi, Türkistan'ın sosyal-politik ve kültürel hayatında daha önce benzeri görülmemiş bir değişimin yaşanmasına sebep olmuştur. Ceditçiliğin temel amaçları ve idealleri: Türkistan'ı Orta Çağ düşüncelerinden biri olan feodal sadakatten, Eski Çağ'dan kalma batıl inançlardan temizlemek, ülkenin ve insanların modern çağa uyumunu sağlamak, ulusal meclis ve milletvekillerinden oluşan bir devlet kurmak, ulusal para biriminin kabulünü sağlamak, devleti yönetenlerin toplumun özgürleşmesi ve zenginleşmesi için politikalar oluşturulmasını sağlamak amacıyla yapılan yeniliklerin genel adıdır. Rusya, Müslüman halkları lideri İsmail Gaspıralı'nın etkisi altında meydana gelmiş bu hareketin ülkede şekillenip yayılmasında Türkistanlı aydın, müftü Mahmut Hoca Behbudi esas rolü oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik Hareketi, Türkistanlı Reformcular, Mahmut Hoca Behbudi, Gaspıralı.

The Ceditism Movement And Its Spread In Turkestan The Role Of Mahmut Hodja Behbudi

ABSTRACT

The aim of this course is to examine the Ceditç marrow movement that spread to Turkestan in the beginning of the 21st century and to reveal the role of Mahmud Hodja Behbudi in the development of this movement in Turkestan. Ceditism, Turkestan XIX. It emerged as a national development movement that emerged in the late 19th century, formed well in the beginning of the XX century and had a significant impact in a short time and encompassing all aspects of social life. The Ceditism movement caused an unprecedented change in the social-political and cultural life of Turkestan. The main aims and ideals of Ceditism: to cleanse Turkestan from the feudal loyalty, which is one of the medieval ideas, from the superstitious beliefs from the ancient times, to ensure the harmony of the country and the people to the modern age, to establish a state composed of national assemblies and deputies, to ensure the acceptance of the national currency. is the general name of innovations made in order to ensure that state governors form policies for the liberation and prosperity of society. The Turkestan intellectual and mufti Mahmut Hodja Behbudi played the main role in shaping and spreading this movement, which was formed under the influence of Russian Muslim peoples leader Ismail Gaspıralı. **Keywords:** Ceditism Movement, Turkistan Reformers, Mahmut Hoca Behbudi, Ismail Gaspıralı.

¹ Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

İstanbul /Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9060-1664>

beytullah.kaya@izu.edu.tr.

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TMA Bölümü, Tezli Yüksek Lisans,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0031-6051>

muharrir.uzbek@gmail.com.

GİRİŞ

Orta Asya'nın büyük bölümünü oluşturan, kadim Türklerin yerleşim merkezi ve geniş bir coğrafyayı içerisine alan yer Türkistan olarak adlandırılmıştır. Türkistan toprakları denildiğinde, batıda Hazar Denizi ve Ural Dağları, kuzeyde Sibiryaya, güneyde İran, Afganistan ve Tibet, doğuda Çin ve Moğolistan'a kadar uzanan bölge ifade edilmiş olmaktadır. Bugün, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı içine alan bölgeye Batı Türkistan; Uygurların yaşam alanı olan topraklar ise Doğu Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Türkistan İpek ticaret yolları üzerinde olması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olması dolayısı önemli bir coğrafi alandır. Türkistan kelimesi Farsça kökenli olup "Türk İli" manasına gelmektedir. İlk olarak İranlılar tarafından Maveraünnehir'in doğusundaki dağlık bölge için kullanılan Türkistan adı, daha sonra Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgeler için kullanılmıştır (Barthold 2018; İslam Ansiklopedisi 1997: 140-142).

Uzun bir süre Türk devletlerinin kurulduğu, yaşadığı ve medeniyet oluşturdukları Türkistan, 18. yüzyılın yarısından itibaren hanlıklara bölünmüştür (Baysun 1945: 5). Türkistan coğrafyasının idaresi, Hive Hanlığı, Hokant Hanlığı ve Buhara emirliği arasında paylaşılmıştır. Türk beylikleri birbirlerine karşı yapmış oldukları mücadelelerin neticesinde zayıflamış, bu durum çok geniş olan Türk sahasını, yabancıların işgaline hazır hale getirmiştir. Türkistan coğrafyasındaki bu gelişmeleri yakından takip eden Rus Çarlığı vakit kaybetmeden Türk hanlıklarını birbirine kırdırılmış ve netice olarak Türkistan coğrafyasını kontrolü altına almıştır. Özellikle 1868'de (Andican 2003: 70) Türkistan hanlıkları Rusya tarafından işgal edilmiştir. (Bigi 2005: 5-15)

XX. yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasında 2,5 milyonu Özbek, 2,4 milyonu Kazak ve Kırgız, 1,3 milyonu Tacik, 0,6 milyonu Rus olmak üzere 7 milyon insan yaşamakta ve bunların ancak % 7'sini Rus nüfus oluşturmaktaydı (Rajabov & Zamonov 2017: 7-15). 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Türkistan coğrafyasında yaşayan ve Türkistan'ın geri kalmışlığı sorunsalına kafa yoran Türk entelektüelleri, politik, kültürel ve ekonomik çöküş halinde olan bu coğrafyayı Çarlık Rusya'sının sömürgeciliğinden kurtulmayı, milli bir devlet kurmayı, ekonomik ve kültürel olarak ilerlemeyi, halkı sömürgecilikten kurtarmak için önlemler almayı hedeflemişlerdir. Ceditçilik hareketinin karşısında konumlananlar ve Rus Çarlığının yanında yer alan "Kadimciler", Cedit hareketinin Kur'an-ı Kerim'e ve dini kurallara aykırı olduğunu ilan etmişlerdir (Akpınar 2005: 279). Hatta bununla yetinilmeyerek Ceditçileri Ruslara şikâyet bile edilmişlerdir (Maraş 2002: 93).

Ceditçilik akımı, Türkistan'da yaşayan insanları ekonomik, sosyal ve kültürel sahada eğitmek, toplumda sosyo-kültürel reformlar yapmak ve nihayet milli özgürlük fikirlerini teşvik etmek amacıyla, Rus sömürgeciliğine karşı milli demokratik bir hareket olma özelliği taşır. Ceditçilik sosyal hayatın bütün cephelerini kapsamıştır ve ortaya çıktığı dönemde Ceditizm özellikle siyasal, eğitimsel ve kültürel alanda etkili olmuştur (Kasimov 2009: 10-15). Cedit hareketi ilk olarak sosyal yaşamın gelişimi, Türk dillerinin gelişimi, bu dillerin oluşumu ve zenginleşmesi, dünyevi bilimlerin daha derin öğrenilmesi, bilimin kullanımı ile kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi için mücadele etmek gibi alanlarda kendini göstermiştir. Sayıları az olmasına rağmen geniş bir etkinliğe sahip Türk aydınları tarafından başlatılan ceditçilik hareketi çoğunlukla ulema ve tüccarlar arasında yayılma göstermiştir. Başladığı dönemde Ceditçiler içerisinde yer alan aydınlar iyi eğitim görmüş hem medrese eğitimi hem de modern eğitim almış kişilerden oluşmuştur. Bunlar medrese eğitiminin yanında Osmanlı İmparatorluğu, Rusya veya Avrupa'daki okullardan birinde eğitim alarak modern dünyayı yakından tanımış kişilerdir (Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 2003: 60).

Mahmut Hoca Behbudi, Munavvar Kari, Abdullah Evlani, İshakhan İbrat, Abdurauf Fitrat, Abdullah Kadiri, Abdülhamid Çulpan, Osman Nasir gibi aydınlar çalışmalarını ülkelerini dünyanın gelişmiş ülkeleri düzeyine çıkarmak amacıyla gerçekleştirmişlerdir. (Alpargu 2002: 586; Şimşir 2009: 235-247). Onlar için, modern dünyada eğitim ve yeni neslin yetiştirilmesi ve toplumun genelinde değişiklik yapabilmek kolay bir çalışma değildir. Onlar toplum olarak büyük hedeflere ulaşmayı ulusal kültürün gelişmesiyle bağlantılı olarak görmekteydiler. Ceditçilik hareketi içerisinde yer alanlar ülke çapında iyi işler yapmayı, ülkelerinin hedeflerini ve misyonlarını gerçekleştirerek gelecek nesiller üzerinde kalıcı bir etki yaratmayı kendi üzerinde bir borç olarak görmüşlerdir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı 19 yy. sonunda Kırım'da başlayıp, XX. yüzyılın başlarında Türkistan'a kadar yayılan Ceditçilik hareketinin genel özelliklerini ve bu hareketin Türkistan'da gelişmesinde Mahmud Hoca Behbudi'nin rolünü ortaya koymaktır.

Türkistan'da Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı

“Ceditçilik 19. yüzyılın sonunda, eğitim ve kültür alanında başlamıştır (Akyol 1993). Ceditçilik hareketi 1884 yılında Kırımlı Tatar aydını olan Gaspıralı'nın yeni bir yöntemle eğitim veren ilk usul-u cedit okulunu açmasıyla hız kazanmıştır. (Güngör 2011: 157). Ceditçiler eğitimi toplumun değişim ve dönüşümündeki en önemli araç olarak gördükleri için onu hayatında önemli bir yere getirmeye çalışmışlar (Khalid 2002: 638). Değişim ve dönüşümü yönlendirecek temel kurum olarak eğitimin görülmesi dolayısıyla eğitim ve kültür alanındaki çalışmalar hareketin

temel çalışma alanlarını oluşturmuştur. Onlara göre milli birliği sağlamak ancak eğitilmiş bir toplumla gerçekleşebilecek bir ülküdür. Milli birliği oluşturan temel unsur olarak ise yalnızca milliyetçiliği görmemişler toplumsal gerçekliklerden yola çıkarak milliyetçiliği İslam birliği içerisinde yoğurmuşlardır. Bu yüzden Ceditçilik hareketi milli birlik ve milliyetçilik gibi kavramları kullanmakla birlikte, İslam birliği gibi düşüncelere de yer vermiştir. Ceditçilik hareketinin fikir babası olan Kırımlı İsmail Gaspralı'nın, Türkistan Coğrafyasındaki Ceditçilik hareketi üzerinde de büyük etkisi olmuştur. 1884 yılında Kırım'ın Bakçasaray kasabasında Gaspralı'nın yeni bir yöntemle eğitim öğretim yapan ilk usul-ü cedit okulunu açmasıyla başlayan bu hareket kısa bir sürede, Türkistan'da yayılmaya başlamıştır. (Sodiqov & Shamsutdinov 2000: 267; Güngör 2011: 208). İsmailbek'in bu hareketi 1893 yılında Taşkent'teki aydınlara tanıtmayla hareket Semerkand ve Buhara'ya doğru yayılmıştır. Böylece Buhara'da Emir Abdülehad, Mümin Hoca ve Fazıl hocanın iştirakiyle "Muzafferiyeye" adlı yeni bir okul açılmıştır (Shamsutdinov & vd. 2013: 306).

Kırım'dan sonra Orta Asya'da hakimiyeti ele geçiren Rusya İmparatorluğu döneminde kesintiye uğrayan, Osmanlı Devleti ve Orta Asya hanlıkları arasındaki siyasi ilişkiler, Ceditçilik Hareketi sayesinde kültürel ve sosyal alanda sivil olarak devam etmiştir. Türkistan coğrafyasında Ceditçilik olarak ortaya çıkan fikri hareket, yakın dönem Türkistan tarihi araştırmalarının önemli konulardan biridir. Türk ve Müslüman halkın geri kalmışlık sebeplerine entelektüel bir tepki hareketi olarak meydana gelen Ceditçilik hareketi, mevcut düzeni değiştirme ya da düzeltme isteği şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanla siyasi talepleri de içeren bir harekete dönüşmüştür. Ceditçilik fikri, eğitim açısından, ekonomi, idari ve kültürel birikimi olan kişiler arasında taraftar bulmuştur.

Abdurrauf Fıtrat'ın, Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası adlı eserlerini yayına hazırlayan Seyfettin Erşahına göre, Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb. sosyal ve kültürel alanları tecdid-ı ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerli halkın siyasi hâkimiyetini kazandırmaktır. Onlara göre değişim siyasi, kültürel ekonomik ve sosyal bakımdan tecdid yoluyla terakki etmek anlamına geliyordu. Bu bağlamda Ceditçiler amaçlarına ulaşmak için eğitim başta olmak üzere tarih, edebiyat, basın-yayın ve sanata (tiyatro) ağırlık vermişlerdir (Erşahın 2008). Türkistan aydınları; eğitimde reform yapmak ve Cedit Akımını desteklemek için okul açma çalışmalarını giderek daha fazla benimsemişlerdir. Önce 1893'te Semerkand'da sonra 1898'de Hokand'da Salahaddin Hoca tarafından, daha sonra Tokmak'ta 1899 yılında Münevver Kari, Andican'da Şemseddin Hoca'nın iştirakiyle Cedit okulları açılmaya devam etmiştir. 1900 yılında Curabay Kari, Buhara'da yeni bir okul

daha açmıştır. 1903 yılında M. Behbudi, Semerkant vilayetine bağlı olan Cambay'da kendi okulunu, 1907'de Turakurgan'da (Namangan), İshhak Han Ibrat'da bir cedit okulu açmış böylece Türkistan'da açılan cedit okullarının sayısı 30'u bulmuştur. Bu okullarda toplam 1300 öğrenci eğitim öğretim görmeye başlamıştır (Türkistan Müslümanlarında Maarif İşleri 1981). Cedit okullarında eğitim dini bilimler ve pozitif bilimler birlikte verilecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Eski okullarla karşılaştırıldıklarında okullar daha konforlu eğitim açısından daha modern ve kullanılan yöntemler bakımından da daha ileriydi. Bu okullarda Kur'an-ı Kerim dersleri ile birlikte, matematik, coğrafya gibi derslerin yanında müzik ve beden eğitimi gibi derslere de yer verilmekteydi. Eğitim dili olarak anadil kullanılmakla birlikte Rusça, Arapça gibi yabancı dillerinde etkin şekilde öğretilmesi eğitim programları içerisinde yer almaktaydı. Cedit okullarında eğitim ilkokul ve ortaokul olmak üzere 7 yıl olarak planlanmıştı. Okuldan mezun olanlar; öğretmen, imam, yüksek devlet memuru olmaya hak kazanmaktaydılar. Cedit eğitim sisteminin temelinde, İslami ahlakın öğretilmesi, milli kalkınma ve milli bağımsızlık gibi konularda yer almaktaydı.

Ceditçi olarak ortaya çıkan aydınlar, Türkistan'da ulusal burjuvazinin oluşmasında da önemli rol oynamışlardır. Taşkent, Fergana, Buhara, Semerkant ve Hiva'daki aydınlar yörelerinde toplumsal önderler tarafından, kültürel ve eğitimsel alanlarda ciddi şekilde destek görmüşlerdir (Piyaskovskiy 1955: 543). Eğitim alanında ortaya çıkan ceditçilik hareketinin zamanla kültürel ve siyasal alanda da etkili olması ve siyasal alanda ceditçiliğin ortaya çıkmasına ve Türkistan'ın milli ve özgür olmasına yönelik ideolojinin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca önde gelen ceditçilerin yurt dışına yaptıkları gezilerde edindikleri bilgiler ışığında Özbek geleneksel müziğinde reforma gidilmesi, Avrupa müziğinin kazanımlarından faydalanılmaya çalışılması Hareketin sanatsal alanda da toplumu etkilemesine sebep olmuştur. Öte yandan 1919'da Taşkent merkezli Eskişehir'de (günümüzde "Turan" kütüphanesi), Türk Halk Konservatuarı'nın milli (Eskişehir) şubesi kurulmuş sanatsal alanda da yenileşme ve gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Cedit hareketinin bir diğer önemli yönü de milli basın ve gazeteciliğin kurulmasına yaptığı katkıdır. Türkistan Ceditçiliği ayrıca, Rus devrimci hareketinin kazanımlarını da etkin bir şekilde kullanmıştır. İmparator Nikolas II, 17 Ekim 1905'te devrimci-demokratik hareketin baskısı altında özel bir manifesto imzalamak ve konuşma özgürlüğü, demokrasi, ifade özgürlüğünü getirmek zorunda kalmıştır.

Ceditçilik bu dönemlerde toplum tarafından büyük umutlarla karşılanmıştır. Hareket Türkistan milli birlik ve beraberlik fikirlerinin ana düşüncesini oluşturmuş, milli matbaanın gelişiyile birlikte kitaplar basılmıştır. 1913 yılında Turan Kütüphanesi ve Yayınevi kurularak, Türkistan'da

eğitim ve aydınlanma faaliyetleri, bilimin yayılması, kitap yayıncılığı ve matbaa işlerinin gelişmesi sağlanmıştır. Şüphesiz ki Ceditçilerin en önemli etkisi eğitim üzerine olmuştur. Bu hareketin açtığı okullarının milli eğitim kitaplarının yazılmasına önemli katkıları olmuştur. Said-rasul Saidazizov'un "Ustadi eski", Munavvar Karı Abdurashidhonov'un "Edibi Eski", "Edibi Sani", "Tecvit", "Havaidi Diniya" (Şeriat hukukunun toplanması), Abdulla Evlani'in "İlk Öğretmen" ve "İkinci Öğretmen", "Türki Gulistan veya Ahlak", Mahmut Hoca Behbudi'nin "Genel Coğrafya", "İslam Tarihi", "Çocuk Mektubu", "İslam'ın Kısa Tarihi", "İslam'ın Uygulanması", "Coğrafyaya Giriş", "Rusya'nın Kısa Coğrafyası" ve benzeri eserler Cedit hareketinin öncüleri tarafından bu dönemlerde yazılmış eserlerdendir. Bu eserler Türkistan fikir Coğrafyasının yeniden inşasında önemli rol oynamışlardır (Karimov & Shamsutdinov 2003: 266). Bu hareketin temel amaçlarından biri, ülkede modern bir eğitim sistemi kurmaktır. 1906 yılında Gaspiralı'nın, Tercüman gazetesinde "Buhara ve Hiva Hanlığı Emirine hitaben; *İslam medeniyetinin kurulması ve Türkistan halkının milli birlik ve beraberlik içinde tam bağımsızlığına kavuşabilmesi için bütün imkanlar seferber edilmelidir. Sadece maddi imkanlar yetmez. Manevi olarak da bu işin çilesini çekmek ve fedakarlıkta bulunmak kaçınılmazdır*" gibi tavsiyeleri bu amaçların en önemli göstergelerindedir (Karimov & Shamsutdinov 2003: 289). Bu hedeflere ulaşabilmek için Türkistan Ceditçilerinin, Rus devrimci hareketinin kazanımlarını da etkin bir şekilde kullandıklarını söylemek yanlış olmaz (Türkestanskiy Sbornik C. 361).

Mahmut Hoca Behbudi'nin Ceditler Hareketindeki rolü

Türkistan Ceditçilik Hareketi'nin kurucusu sayılan Mahmut Hoca Behbudi, 19 Ocak 1875'te Semerkant yakınlarındaki Bahşitepadeziyalı ailesinde dünyaya gelmiştir (Muin 1923). Onun soyu Türkistan'ın en meşhur mutasavvıfı olan Hoca Ahmed Yesevi'den gelmektedir. 1894 yılında imam hatip olarak çalışan babası Behbut Hoca'nın vefat etmesi üzerine genç Mahmut Hoca babasının küçük kardeşi Muhammed Sıddık himayesinde büyümüştür. (Kasimov & vd. 2004: 251) Mahmut Hoca Behbudi, edebiyatı ve dünya siyasetini yakından takip etmiş, Arapçayı ve İslam tarihini öğrenmeye çalışmıştır. 1902 yılında Mekke'ye gitmiş ve Müceddid unvanıyla geri dönmüştür. Daha sonra Kazan ve Ufa'ya gitmiş ve Avrupa kültürüyle ilgilenmeye başlamış, Kazan, Orenburg'taki Arapça dergi ve gazetelerle işbirliği yapmıştır. Bu dergiler ve gazetelerde birkaç makale yayınlamış, bu makalelerde temel savunusu Türkistan coğrafyasında eğitimin teşvik edilmesi olmuştur.

1912-1913'te Behbudi, Semerkant gazetesini kurmuş ve "Ayna"(Ayine) dergisini yayın hayatına hazırlamıştır. 1914'te Mısır'a giderek ve yeni bir okul müfredatı üzerinde çalışmaya başla-

mıştır. Ancak, çeşitli engellere maruz kalmış “Bid’atçı” ve “şeytan” olarak ilan edilmiştir. Bununla birlikte, Tatarlı bir düşünür olan İsmail Gaspıralı'nın öğretilerini desteklemiş ve kendi ülkesinde de aynısını yapmaya çalışmıştır. Behbudi, Özbekçe ve Farsça-Tacik dillerinde 200'ün üzerinde makale ve eser yayınlamıştır. Özellikle "Muntahabi'nin Genel Coğrafyası, Genel Coğrafya" (1903), "Kitab-ul-Atfol, Çocuk Kitabı" (1904), "İslam'ın Özet Tarihi", "İslam'ın Kısa Tarihi" (1904), "Uygulama İslam'dır" (1905), "Rusya'nın Kısa Bir Coğrafyası" (1908) gibi eserleri önemlidir. 1901'den beri, Türkistan Bölgesi Gazetesi, Tarakki, Hurşit, Şuhrat, Tuccar, Asya, Hurriyet, Turan, Sadai Türkistan, Uluğ Türkistan gibi birçok gazetede yazarlık yapmış, "Kurtuluş", "İşçi Sesi", "Canlı Kelime", "Tercüman", "Şura", "Zaman", "Temiz Yaşam", "Semerkant", "Ayna" gibi gazete ve dergilerde makaleler yayınlamıştır.

Mahmut Hoca Behbudi, 20. yüzyılın başlarındaki Türkistan sosyo-politik hareketinin en büyük figürü olarak ortaya çıkmış, Özbek kültürünün yeniden şekillendiricisi olarak bağımsız bir cumhuriyet fikrinin savunucusu, yeni bir okul fikrinin teorisyeni ve uygulayıcısı olmaya çalışmıştır. Ayrıca ortaya koyduğu eserlerle Özbek dramını başlatan gazeteci ve Türkistanlı Ceditçi olarak tanınmıştır. O, Ceditçilerin lideri ve Türkistan Milli Muhtariyat'ının kurucularından biri olarak, vatanını nesli tükenme tehlikesinden korumak, nesilleri özgürlük bağımsızlık ve aydınlanma ruhuyla eğitmek istemiştir (Karimov 2008: 37; Koncak 2011). Türkistan'da, modern okulun ilk fikri olan "Usuli Cedit" ve "Usuli Savtiye" olarak bilinen yeni bir okulların kurulmasında öncülük etmiştir. Kendi okullarını açarak, bağımsızlık için genç bir nesil hazırlamak istemiş, şiirleri, makaleleri ve oyunları ile milli bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Yapmaya çalıştığı şey milli gururu ve coşkuyu genç nesillere aşılama çalışmasıdır. Rus yasalarının, izin verdiği ölçüde, Türk Müslümanlarının onurunu ve saygınlığını savunmuş ve devrim yıllarındaki bağımsızlık fikrinin en güçlü savunucularından biri olmuştur. Yurt dışına gerçekleştirdiği seyahatler onda yeni okullar kurma fikrini güçlendirmiştir (Ahmad 2018: 41). Bu coşkuyla 1903'te Semerkant (Siddiki), Racabamin (A. Şakuri) köylerinde yeni okullar kurulmuştur. Bu okullar için ders kitapları oluşturulmuş, “Risalai Asbabi Savatt” (1904), “Risalai Jug‘Rofiyai Umroniy” (1905), “Risalai Jug‘Rofiyai Rusiy” (1905), “Kitobatul-Atfol” (1908), “Amaliyoti İslom” (1908), “Tarihi İslam” (1909) gibi eserlerini bu dönemlerde kaleme almıştır (Xayrullayev & vd. 1999: 55-57).

1903-1904'te Maskova'ya 1907'de St. Petersburg'a seyahatler düzenlemiş, Kazan, Ufa, Nijniy Novgoroda gibi şehirleri gezmiştir. Rusya Müslümanlarının yaşamı ve kültürü ile ilgili sorunlar üzerine bir konferans düzenlenmesine önderlik ederek, Rusya'da yaşayan Müslüman halkın sorunlarının dile getirilmesine önderlik etmeye çalışmıştır. Behbudi, halkın eğitim için sadece

okul açmanın yeterli olmayacağı ve asri ve medeni dünya fikrini savunmuş, vatanın ve milletin durumunu ortaya koymak, halkın günlük yaşamdan haberdar olmasını sağlamak amacıyla tiyatroya ve basın yayın faaliyetlerinden yararlanılması gerektiğini iddia etmiştir (Açık 2007: 49). Padarkush tiyatrosu bu şekilde ortaya çıkmış fakat bu tiyatronun yaşaması kolay olmamıştır. Padarkush draması sadece 1913 yılında yayınlanmıştır. Aynı dönemde Behbudi 1913'ün Nisan ayında Samarkand gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazete Türkçe ve Farsça olarak haftada iki kez, iki veya dört sayfa olarak yayınlanmıştır. Bu gazete mali problemler nedeniyle ancak 45 sayı yayınlanabilmiştir. Ardından Behbudi, 30 Ağustos'tan itibaren ise "Ayna" dergisini yayınlamaya başlamıştır. 29 Mayıs 1914'te Behbudi, ikinci kez yurt dışı ziyaretine çıkmıştır. Krasnovodsk'tan Bakü'ye, Mineralni vodi-Kislovodsk-Pyatigorsk, Jelevodsk-Rostov-Odessa'ya gitmiştir. Ardından 21 Haziran'da İstanbul'a gitmiş ve sonra da Kudüs'e ulaşmıştır. Aynı dönemde Beyrut, Yofa, Halil Ar-Rahman, Port Said ve Şam şehirlerini gezmiştir.

Bu dönemde milli tarih, edebiyat ve dünyayla ilgili konular hakkında makaleler ve hikayeler yazmıştır. Behbudi, milletin gelişimi için kendisini birkaç dil öğrenmek zorunda hissetmiştir. 13 Ağustos 1913'te, derginin ilk sayısı "İki değil dört dil" başlıklı bir yazıyla çıkmıştır. Makalelerinde yoğunlukla vatan ve millet kavramları üzerinde durmuştur. 20. yüzyılın başlarında Türkistan'ın en büyük siyasi figürlerinden birisi olması dolayısıyla milletin ve vatanın kaderi hakkındaki tüm görüşlerini yazdığı makalelerde işlemiştir. O Sosyalist hareketi ve bunu Rusya'da yaymaya kararlı olan Lenin'in partisini şiddetle reddetmiş ve milletin gelişiminde, Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşılmaya yönelmek gerektiğini düşünmüştür. 1917'de Rusya'da gerçekleşen Şubat Devrimi, Türkistan'da sosyo-politik süreci hızlandırmıştır. Mahmud Hoca, Şubat Devrimi ile yeni bir ruh, yeni bir güç ile harekete geçmiştir (Saidov 2000: 135) Behbudi, bu dönemde Semerkant'ın sosyal yaşamında aktif olarak yer almıştır. Semerkant Müslüman İcra Komitesi'nin ikinci başkanı olarak atanmış Buhara'daki kongreye de ikinci başkanlık sıfatıyla gitmiştir. Devrimle beraber, yeni bir sosyal yaşam dönemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişimle birlikte Özerklik taslak programını geliştirilmiş ve bu taslak Ağustos 1917'de oluşturulan Konsey'de yayınlanmıştır. Bu proje, Behbudi de dahil olmak üzere Türkiye'deki önde gelen siyasi şahsiyetlerin, katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 16-19 Nisan 1917'de Behbudi, Taşkent'teki 150 Türkistan Müslüman temsilcisinin katılımıyla gerçekleşen kongrede heyecan verici bir konuşma yapmış ve milleti çatışmaları terk etmeye, nihai amaç için birleşmeye ve ittifaka katılmaya çağırmıştır. Bu çağrı bağımsızlığa doğru giden ciddi ve cesur bir adımdır. Fakat bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından baskıların ve zulümlerin artması, 10 bin Türkistanlının öldürülmesi ve 180 köyün yakılması çalışmaların yarıda kesilmesine sebep olmuştur. Behbudi

önce Semerkant'ta dönmüş fakat orada kalamayarak ve Taşkent'e gitmiştir. Türkistan, Rus hükümet liderleriyle pazarlık etmeye çalışmışsa da yapılan müzakereler sonuç vermemiştir. Türk topraklarında demokratik olarak yeni bir yönetim anlayışının oluşturulması düşüncesi halk tarafından fazla destek görmemiştir. Bu bölgedeki Müslüman topluluğu iki gruba ayrılmıştır. Kısa süre sonra Bolşevikler Taşkent'te iktidarı ele geçirmeye başlamışlardır. Bu dönemde bölge Müslümanları 26 Ekim 1917'de Kokand'da Müslüman Ümmet'in Olağanüstü kongresini yapmışlardır. Birkaç gün süren kongre de Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan edilmiş, kongre de Halk Meclisi üyeleri ve hükümet üyeleri seçilmiştir. Hükümet üyeleri arasında Behbudi de yer almıştır. Sömürgecilerin mirasçıları olan Bolşevikler, Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kesinlikle ilgilenmemişlerdir. Bunu iyi bilen Behbudi, "Reform yapmalıyız", "Hak alınacak, verilmeyecek!", "Kazak kardeşlerime açık mektup" ve "Gençlik" gibi makaleler yayınlamaya çalışmıştır. O yaptığı çalışmalarla ulusal güçleri birleştirmeye ve Türkistan Özerk Cumhuriyeti'ni korumayı hedeflemiştir. Bu dönemde 19 Şubat 1918'de, Türk Askeri Komiserliği Komutanı E. Perfilev'in önderlik ettiği silahlı bir ordu, Kokand'ı ele geçirmiştir.

1918'de, Behbudi hükümette görev alarak Müslümanların eğitim bölümünün başına atanmıştır. Ancak, eğitim alanında kendisine müdahale etmeye devam edilmesinden, Müslümanların eğitimi için önemli olan tüm meseleleri Behbudi olmadan çözmeye devam etmelerinden dolayı, Behbudi çalıştığı yerden emekli olmak zorunda kalmıştır. Osipov isyanının ardından, Semerkand'da bozgunculuk ve zulüm dönemi başlamıştır. Haksız gözaltların artması ve Hacı Muin'in "İnsanlar büyük tazminat ödeyemezler (tazminat, zarar) yurtlarından ve topraklarından kaçıyorlar. Okulun çalışmaları son derece zarar vericiydi. İnsanların duyguları aşağılandı" şeklinde açıklamalarda bulunarak yapılan çalışmaları eleştirmesi Çeditçilerin çalışmalarını baltalamıştır. Mahmud Hoca, bu konuda bir şeyler yapmak için Şubat 1919'da Taşkent'e gitmesine rağmen hiçbir sonuç elde edememiştir. Mahmud Hoca, Milli kalkınmayı reddeden Sovyetler Birliği politikasının aldatma ve şiddete dayandığını bildiği için çok daha önceden Sovyet harekâtının akıl ve şeriatla uyumlu olmadığını ilan etmişti. 1919 baharında, Behbudi serbest bırakıldıysa da iki ay sonra Mart 1919'da Karshi'de tutuklanarak ve hapse atılmıştır. Birkaç gün sonra hapishane-nin yakınındaki "Kraliyet Hayaletinde" Togaybek'in emriyle öldürüldü.

SONUÇ

Yapılan bu araştırma sonucunda; XIX yüzyıl sonlarında Rusya Müslümanlarının mücadele ve çabalarıyla Orta Asya'da ortaya çıkmış olan ve geniş alanlara yayılmaya çalışılan Cedid Hareketi, Sovyetler Birliği'nin, sömürge anlayışına karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir.

Önceleri Türkistan halkınca büyük destek gören hareket, bu dönemde Türkistan halkının da ihtiyaç duyduğu sosyo-ekonomik, politik ve eğitim alanlarındaki yenilenme isteğinin de bir yansımasıdır. Bu dönemde Türkistan'da yerli ve milli bir anlayışla her alanda yenilik yapmaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç hissedilmiştir. Bunun sonucunda ülke halkı büyük bir siyasi irade ve büyük bir siyasi mücadele için hazır hale getirilmiştir.

Ceditçilik, "özgürlük, eşitlik ve adalet" sloganları altında faaliyetlerini sürdürmüş, bu faaliyetlerle birlikte Cedit Hareketi ortaya çıktığı ilk yıllar ile birlikte siyasi bir hareket haline gelmiştir. Bu hareketin bir sonucu olarak Türkistan Muhtar Cumhuriyeti hükümeti kurulmuş, ancak, Türkistan halkının milli bağımsızlık için savaşmaya teşvik edilmesinden kısa süre sonra Sovyet yönetiminin bölgeye hâkim olması Ceditçiliğin etkisinin zayıflamasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nde 1937-1939'da devam eden "kamu ve komünist parti bürolarını düşmanlardan ve milliyetçilerden temizleme" politikasının bir sonucu olarak, Ceditçilerin Sovyet kurumlarındaki tüm temsilcileri tutuklanmış ve bunların çoğu hapis cezasına çarptırılmıştır. (Milliy Turkiston 92-son, 2003) Böylece, 1939 yılı, Türkistan'da Ceditizmin hareketinin sonu olarak sayılabilir.

Hareket siyasal olarak önemli bir etki meydana getirememiş olmasına rağmen sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında Orta Asya Türkleri arasında önemli bir uyanışa sebep olmuştur. Toplumun birlikte hareket edememesi ve güç birliği sağlayamaması dolayısıyla daha büyük başarıların ortaya çıkmasına zemin hazırlayamamıştır. Sovyetlerin bir güç olarak ortaya çıkması hareketin zayıflamasına ve Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasına imkân vermiştir.

KAYNAKÇA

- Açık, F. (2007). *Özbek Edebiyatı*. Ankara: Alp Yay.
- Ahmad, S. (2018). *İkki imperiya asoratida, I. Jild*. Toshkent: Info Kapital Grup.
- Ahmad, S. (2018). *Mahmudxo'ja Behbudiy Tanlangan asarlar I. Jild*. Taşkent: Akademnashr Yay.
- Akpınar, Y. (2005). *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Fikri Eserleri*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Akyol, T. (1993). *Ceditçilik, İslam Ansiklopedisi, C.7*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Alpargu, M. (2002). *Türkistan Hanlıkları, Türkler, C. 8*. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Andican, A. (2003). *Ceditizmdan Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Eren Yay.
- Barthold, W. (2018). *Türkistan Halkarı Tarihi*. Ankara: Astana Yayınları.
- Baysun, A. R. (1945). *Türkistan'de Milli Hareketler*. İstanbul: Eren Yay.
- Bigi, M. Z. (2005). *Maveraünnehir'de Seyahat*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ebubekir Güngör. (2011). *Türkistan'da Fikir Akımları: Ceditçilik Türkçülük, İslamcılık*. İstanbul : IQ Kültür Sanat Yay.
- Erşahın, S. (2008). Fıtrat'ın Türkistan için II. Meşrutiyet Mahrecli Tecdid Teklifi Üzerine . *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 47, 21-44.
- Güngör, E. (2011). *Türkistan'da Fikir Akımları: Ceditçilik Türkçülük, İslamcılık*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- İslam Ansiklopedisi, C. 12/2*. (1997). Eskişehir: TDY.
- Karimov, N. (2008). *X asr adabiyoti manzaralari I-kitob*. Taşkent: Özbekistan Yay.
- Karimov, S., & Shamsutdinov, R. (2003). *Vatan tarixi (XVI-XX asr boshlari) K.2*. Tashkent: Sharq Yay.
- Karimov, S., & Shamsutdinov, R. (2003). *Vatan tarixi (XVI-XX asr boshlari) K.2*. Tashkent: Sharq Yay.
- Kasimov, B. (1993). *Milliy Uyg'onish va O'zbek filologiyasi Masalalari*. Taskent: Sharq.
- Kasimov, B. (2009). *Milli Uyanış*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Kasimov, B., & vd. (2004). *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Taşkent: Sharq Yay.
- Khalid, A. (2002). *Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş. Çev: Müfit Balabanlılar*. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Khalid, A. (2002). *Türkler, C.18. Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş. Çev: Müfit Balabanlılar*. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Koncak, İ. (2011). Ceditçilik hareketi ve Türkistan-Osmanlı devleti ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 105-114 s.

- Maraş, İ. (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Milliy Turkiston 92-son. (2003). *Jahon adabiyoti* 8, p. 146.
- Muin, H. (1923-yil 25-mart). Mamudxo'ja Behbudiy. *Zarafshon gazetasi* .
- Piyaskovskiy, A. (1955). *Revolutsiya 1905-1907 godov v Turkistane*. Moskova: Gospolisizdat.
- Rajabov, Q., & Zamonov, A. (2017). *O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar)*. Tashkent: G. Gulam yay.
- Saidov, H. (2000). *Ma'rifat libosidagi ozodlik*. Tashkent: Sharq Yay.
- Shamsutdinov, R., & vd. (2013). *O'zbekiston tarixi*. Tashkent: Sharq Yay.
- Sodiqov, H., & Shamsutdinov, R. (2000). *O'zbekistonning yangi tarixi, Birinchi kitob. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida*. Toshkent: Sharq Yay.
- Şimşir, S. (2009). *Dünden Yarına Türkistanda Türkler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C.III, .* (2003). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Türkestanskiy Sbornik C. 361. (n.d.). s. 144.
- Türkistan Müslümanlarında Maarif İşleri. (1981). *Tercümen gazetesi sayi 7*.
- Xayrullayev, M., & vd. (1999). *Ma'naviyat yulduzlari*. Tashkent: Abdulla Qodiriy Yay.